

M. T. B. COLLEGE, SURAT

Manuscripts Library

No. Ref.

Ser.

49

Title: *Kalpakerokti*

M. T. B. COLLEGE, SURAT

Manuscripts Library

No. Ref.

Ser.

49

Title: *Kalpakerokti*

49

Incomplete

:	Kalpakarokti	:	Title	
:	:	:	Author	
:	:	:	Editor	
:	:	:	Year, Vols.	
:	:	:	Publisher	
49	:	(कर्मकांड)	:	Remarks

49

श्रीगणेशायनमः कल्पकारोक्तिः ॥ अपत्नीकस्याहवनीयेतच्छ्रापिणः । अपत्नीकस्य
 सेजोदोषप्रसवउपवासादिना असंनिहितपत्नीकस्यतच्छ्रापिण इत्याहवनीयेहविःश्रप
 णं कुर्वते ये यजमानस्याहवनीये आज्यमधिश्रपति आहवनीयश्रापिणोपि संनिहितायां
 पत्न्यां गार्हपत्य एव । यत एवं श्रूयते यस्याहवनीये हवींषि श्रपयतीति प्रकृत्ययस्य पत्नी
 नभवत्यग्र एव तस्याहवनीयेधि श्रपति इति । यस्य पत्नी संनस्मात्स नियमेन आहवनीयश्रा
 पितस्याग्नेः प्रथमाधि श्रपणमप्याहवनीय एव कर्तव्यमिति हरिश्चोमितः । १७ स्त्रोतरे चैवं श्रू
 यते । यस्य प्रत्येहनि पत्न्या नाकुंभुकी स्मान्नाम परुध्य यजेतेति अनाकुंभुकी रकुंभुकी । के
 चिन्मृतपत्नीक इत्याहुः । तद्विषयमप्येतत् । तस्याप्येकाकिन एवाधानं श्रूयते । आश्व
 लायतब्राह्मणे । तदादुरपत्नीकोप्यग्निहोत्रमाहरेत्ताहरेदित्याहुः । माहरेदित्युक्तं तस्मा
 त्प्रविषयं । यदि सन्मासं न करोति तदाग्निहोत्रमाहरेदेव यदि नाहरेत्तदा आनद्रूपुरुषः स्या
 त्कोनद्रूपुरुष इति न देवान् न मनुष्यान् न भवतीति । तस्मादपत्नीकोप्यग्निहोत्रमाहरेत्तदे
 षायज्ञगाथाभिगीयते यजेत्तसौ ब्राम्हण्यमपत्नीकोप्यसौ मयः । मातापितृ ॥ ॥ ॥

ययजेतेवचनाच्छ्रुतेरितितस्मात्सौम्यं याजयेत्तस्मादपत्नीकस्याध्यानं कुर्वत्यपत्नीको
 निहोत्रं जुहोति श्रद्धा पत्नी सत्यं तद्वित्युत्तमं निधुनं निधुं शुश्रूषया सत्येन च मिथुनेन स्वर्गं
 लोकं जयति इति । तथा पत्न्यां मृतायां अग्निनिर्दग्ध्यायां पुनर्निवाहा संभाव्ये आत्मार्थमग्न्या
 धानमाहा पत्न्यः । दारकर्मण्य धरातिः आत्मार्थमग्न्या धेयं दर्शपूर्णमासाग्निहोत्रग्रहणा
 र्थं भवंत इति । अमुमेवार्थं त्रिकंडमंडनोप्याह । स्त्रीमात्रमविशेषेण दग्ध्वा न्ये वैदिकाग्निभिः
 विवाह्या दह्यते । यद्वा धाममेवांस्ति चेदधूः । एकाकी चेदधीताग्नी न्वैवाहयेन्न सिध्यतीति
 अविशेषेणेति । प्रथमां वा द्वितीयां चेति विशेषरहितं स्त्रीमात्रं दग्ध्वेत्यर्थः । तथा च पत्नी
 मरणे प्याग्नीनां रक्षणमुक्तं । तस्मान्नर्येकदेशेन दग्धव्या पूर्वमारिणी । पत्नी ज्येष्ठेतरा वा
 पियज्ञपाश्वेति नूतितं । तथा च कात्यायने । मृतायामपि भार्यायां वैदिकाग्नी न्न हित्य
 जेत । उपाधिना पितृकर्म यावज्जीवं समापयेत् इति । उपाधिस्वर्णपत्न्यादिविद्युनो
 क्तः प्रयुज्यते । तथा च । अन्ये कुशमयी पत्नीं कृत्वा तु गृहमेधिनः । अग्निहोत्रमुपासी

तेषां वज्जीवमतं द्रित इति । परिणयना संभवचे च पूर्वोक्तप्रकाराणामन्यतमप्रकारेण प
 त्यादाहः । अग्निना मात्मार्थरक्षणं अथ वा अग्निभिः पत्नीं दग्ध्वा एकाकी नैव मात्मा
 र्थमग्निहोत्रदर्शपूर्णमासाग्रहणार्थमाधानं कार्यं तस्याप्यसामर्थ्ये मरणानंतरं ब्रूताया
 नेनाग्नी तुत्याद्यदाहः । एवं यजमानमरणानंतरं पत्न्या मरणे तस्या पिदाहार्थं मृताधाने
 नाग्नीनामुत्पादनमिति देवयाहिकाः । तथा च कर्मप्रदीपे । रामो विकृतो सौवर्णं इसीता
 पत्नीं यशस्विनः । ईजेयतैर्वक्रविधैः सश्रीमानाग्रदक्षिणैः इति ॥ आर्षरामायणे रामो
 वाच । पृथिव्यां पार्थिवश्चैव ये नो हितचिकीर्षवः । सानुगाः क्षिप्रमायां तु हयमेधसनु
 तमं । देशान्तरगता ये च द्विजाधर्मपरायणाः । निमंत्रयस्व तान्सर्वान् अश्वमेधायक
 क्षणं । देवलोकान् जयेस्वर्गे ब्रह्मलोकां गताश्च ये । येन्योमीमांस्काये च वैयाकरणपुंगवाः
 ऋषयः शिष्यसहिताः आकूयंतं महामते । यत्कण्टकसकपहानो मत्यां नैमिषे वने आ
 शाप्या तं महाबाहो तद्विपुण्यं तपोवनं । शतं शतं सहस्राणां तंडुः कानां वपुष्मतां । अपुनं

२

तिलमुकुटस्य गच्छत्वे बहवः कुरुवर्णकोट्यो बहवः काहिरण्यस्य शतोत्तराः । अग्रतो
 भरतः कृत्वा गच्छत्वा मसमाधिना । चैव ब्रह्मस्य तु द्रव्यस्य परिसंख्या न विद्यते । अंतरा
 पणवीथ्यश्च सर्वश्च नटनर्त्तकान् । नैगमान् बालपुङ्गवश्चैव केचिद्विज्ञातयः । अग्रतो
 भरतः कृत्वा गच्छत्वे बहवः । कर्मांतिकांश्च कुशलोन् शिल्पिनश्च सुपंडितान् । अ
 ग्रतो भरतः कृत्वा गच्छत्वे बहवः । मातरश्चैव नः सर्वासां तः पुरकुमारिकाः । अग्रतो
 भरतः कृत्वा गच्छत्वे बहवः । पत्नी मे कांचनी सौम्या दीक्षिता यज्ञकर्मसु । अ
 ग्रतो भरतः कृत्वा यातुशीघ्रमंतद्वितः । इत्यावेशमायणे उन्नरत्वं डेयत्वाद्गमनं माध्या
 यः ॥ ॥ दानखंडे विश्वामित्रः । धर्मस्य नृपं प्रथमं श्रुतिवेदविदोऽनुरः । श्रुतिर्मूलं स्मृ
 तीनां तु पुराणं सतिहासकं । श्रुतिर्मुखं समारब्धं तदुक्तं नैव चाक्षयेत् । दानकाण्डे तु दे
 वत्वं प्रतिमानां प्रकीर्त्तितं । धेनुनामपि धेनुत्वं श्रुत्वा कर्त्तव्यं दानयोगतः । दातु
 र्वै दानकाण्डे तु धेनुः परिकीर्त्तिताः विप्रस्य व्ययकाण्डे तु द्रव्यं तदिति निश्चयः ॥ ॥

३

अथ विधुराग्निव्यवस्थाग्रंथांतरमवलोभ्य विशेषं च्यते । तथा च । आदौ औषा
 सनाग्निनिर्णयः । उत्पत्तिविधिश्चोच्यते । तथा च । अथ विधुरौ पाशान्
 प्रयोगः । विधुरस्याग्निं संधानं बद्धयेहं विधिना ततः । स्तस्नातः सदिने कस्तुपिण्याहं
 वाचयेदथ । प्राणानायम्य संकल्प्य परितः । छंदिकं भुवि । कृत्वाग्निं स्थापनं तत्र कु
 र्याध्यानादिकंच हि । पुनः संधानं बद्धुं कुर्यात् । जुजाहो मां तमेव च । ततश्चो ज्वाहोति स्त
 त्रचतस्रो जुजयादिमाः । अथाश्वः । न इदं विष्णुः सप्तते अग्न इत्यथ । ममो ज्योतिश्चैति
 मंत्रं ततश्चैव तु पंचमिः । शुचिः पावमानीय कर्त्तुं तन्वं निति क्रमात् । वेद्यादि वेद्यो
 अध्वन्यं अहेवानामपि । गृह्णने शनीयां च तस्यैव कृताहुतिः । वैश्वेनरस्य
 सुमतौ दृष्टो दिवीति चैव हि । त्वं अग्ने व्रतयाश्चेति यद्देवमिति क्रमात् । व्याहृति
 मिश्च तस्यैव समिधो जुजयादथ । ततः । स्विष्टकृत्वं कृत्वा हु होमशेषं समापयेत् ।

३ ततो ग्रां ब्रह्मणे दद्याद्दोमसंपूर्णहेतवे । तदभावे सुवर्णं वा स्वशक्त्या चैव दक्षिणां
 संधानं विधुरः कुर्यादेवमग्नेविधानतः । औपासनंततः कुर्यात्सायमादिपथाक्रमं
 गृहस्थः सद्यः सोपि ज्ञायते नात्र संशयः । एकाकी वा कारिकं चैव तथैवाग्रयणं चाहि
 कुर्यादित्याहुः राचार्यास्तस्मिन्नेव कृताशने ॥ ॥ इत्याश्वकायनग्रांते विधुरोपासन
 प्रयोगः ॥ ॥ अथ विधुरस्य पुनः संधानविधिर्बौधायनमते उच्यते ॥ गोमयेनानुलिप्ये
 तुल्यं उले चतुरस्रके । उद्वेखयित्वेवामिं विधिवस्त्रापयेदथ । उद्वेख्य प्रणवेतानि न
 न्वग्निरिति मंत्रतः । दृष्टो दिवीति मंत्रेण निदध्यास्त्रपनंतथेति ॥ अथ कुशपत्नीवि
 धानमुच्यते । मुहूर्तसमये नां दीमुखं कृत्वा विचक्षणैः पंचाशात्पिंडुकैः कार्याग्निस्त्रिधा का
 रास्ववेशमग्निगा । आदेशमात्रादोर्धा स्मादाहते नैव वेष्टिता । हरिद्राक्षतदूर्वा मिश्रं दनै
 र्वा सुवासयेत् । राक्षसश्च भवेदत्र अप्रयाताना जयास्तथा ॥ ॥ स्वस्वशाखोदि

तं यच्च कन्यामंत्रादिवर्जितं । ब्राह्मणा यवा सो दद्याद्दूरं धनुः । प्रतो दमथरज्जु
 वा ततस्तोयं कर्मणि । यद्वोपवीते बध्नीयोस्त्री मंत्रांश्च स्वयं । अथ वा यज्ञथाकाया स्त्रा
 पनीया प्रयत्नतः । संस्कृत्या स्याः शरीरं तु नित्यं होमं तथा सह । अन्याधानंततः कुर्याच्च
 रुशेषं समापयेत् । समाप्ते च रुशेषे तु आत्मन्यन्यो ग्न्याधिरोहणं । अयं त इति ता अस्य द्वा
 भ्यामात्मनि वापयेत् । पत्नीयात्राणि चाग्नौ तु यत्न्यैवात्मनिकारयेत् । इयं तु संस्कृता श्री
 तीशरीरे ब्राह्मणा यवैः । संन्यासपूर्वकं कर्तव्या विधिविधा । त्तरणा यच्च । कुशपत्न्याग्नि
 माधाय विरक्तश्चेत्तु संन्यसेत् ॥ ॥ इति कुशपत्न्यादिविधानं समाप्तं ॥ ॥
 अथ पुनराधानं उपधातः क्रिया लोप उपेक्षा च प्रमादतः । चतुर्विधमिदं प्रोक्तं पुनरा
 धानकारणं १ असिद्धः कर्मणा लोप उपधातो विज्ञातिता उपेक्षा च प्रमादादिप्रमादोने
 रधारणं २ स्पृष्टो नियदि चांडालैरुदक्यादिभिरेव च । उपधातेषु सर्वेषु पुनस्तत्वेति स
 मिधनः ३ एददं यवाय द्विषमं । अनापत्तौ यदा वक्तिः स्पृष्टश्चांडालस्ततः । कर्तव्यं
 पुनराधानं मस्मश्मस्य शोने सति ४ यजमानश्च पत्नी च उभौ प्रवसतौ यदि । अहोमान्तनि

४ वृत्ततपुनराधानमर्हति ५ यदुभावाप्यति क्रम्यसीमां प्रत्यागतौ भुनिः १ होनकालमति
 क्रम्यतदानशयंति वक्रयः ५ सीमांते नुवातापली एकरात्रमवस्थिता ॥ वीरघ्नी जायते त
 स्याः पुनराधानमर्हति ७ पल्यंतरेष्वप्यपल्यौ कृतोशनसमीपगे ॥ तदापली यथाकामान्
 तिक्रामेन दीमयी १५ विनाग्निति र्येदापली नदीमंबुद्धिगमिनी ॥ अतिक्राम्ये तदाग्नीनां
 विनाशस्यादिति श्रुतिः ८ ५ पलीसीमामति क्रम्ययजमाने गृहे सति ॥ अहोमाद्यदि नागकु
 पुनराधानमर्हति १० एकाकिनी यदापली वक्रिनादाय गच्छति ॥ तत्र नाशपरे द्वा द्वर्भयो
 द्याने न दुष्यति ११ एकाकीपली विषयं ॥ सूतके मृतके वापि पलीसीमां तरं ब्रजेत् संनि
 धाने न यदि स्वामी वैमानं तु विनश्यति १२ बहवो यत्र जायाश्चेद्भुजान्येका समुद्रगां स
 मानफलभो क्रीस्यान् दृश्येच्छा कदायनः १३ एतौ दोषसमुत्पन्ने सूतके मृतके पिवा ब्रवस
 न्निग्नितान् विप्रः पुनराधानकारणं १४ नदी संतरणे ग्नीनां सीमाति क्रम्ये न वा सर्वधिं
 तरसी भवेत्वा स्वामी स्पृष्टा स्युर्गन्धः १५ न काप्या संभवं किंचिद्भुक्तो काग्नीषुनि बंधनात् कूल
 द्वांतरा लं च न दीशवं न चोच्यते १६ देशांतरस्थितः स्वामी पली यदि रज्ज्वा महद्भयस

मुत्पन्ने अग्न्यत्काले नि होत्रिणा १७ क्रुत्विगादितदाग्नीनां कृत्वा समारोपकी क्रिया अन
 सिद्धाप्ययदा वक्रिः पली रथ्यानुचारिणी १८ यज्ञार्थे देशभंगे वा कथं कुर्वति तथादिकाः
 समासेपंततः कुर्याद्दृष्टे चाग्नीनां सिद्धिताः १९ अन्वारंभस्तदाग्नीनां दंपत्योः सह संगतौ ॥ ननु
 तरे प्रवेशे चर्गो मेघमिथानिर्गमौ २० यदि स्वामी गृहे न स्यादापत्काले समागतं एकाकिनी
 तदापली वक्रिनादाय गच्छति २१ अत्र एकपली कस्यापरोक्षे सति ॥ यदि अतीधिका
 रिणी स्यात् आपत्काले पिचे सत्रं क्रुत्विजो ग्निधारणादि क्रियाः कुर्वन्ति अन्वारंभ
 विनाग्नीनां गृहीत्या गच्छन्ति ततः पली स्नानाद्दुधं पूर्ववदाचरन्ति तदपि केचिन्मि
 मासाग्निहोत्रस्य सधर्मत्वात् एकभार्या कस्य पुनराधानमिच्छति नूनं अनेकप
 ली कस्यापत्काले पिपरोक्षे सति स्वामिन्यनी अनधिकारिणी एकापि चेत् किंतु सर्व
 फलाधिकारिणी यस्मान्न पुनराधानकारणं न स्रष्टुं स्रष्टुनात् संक्षिप्तमस्ति
 परोक्षे यजमाने स एकपली कस्यानेकपली कस्यापत्काले पिवाग्नीनादाय ग
 छति तत्रैवाग्नीनां धारणं सायं प्रातर्होमौ दर्शपूर्णमासधर्माश्चाहः कुर्या

सर्वे होमो विधीयते ४५ एक कालेष्टौ स्यातां दंपती कालपर्यया लोशे ग्रीनादहे
 त्यलीं वैतानेन पतितं दहेत् ४६ सृष्टो गिर्यदि नश्येत मध्यमाने कुतशाने यत्र न चाकमेधत्र
 पुनस्तत्रैव निर्मयेत् ४७ ग्रामासीमांतरंगके स्रत्यष्टौ हव्यवाहनः आहुतो वत्सरंतिष्ठेद्
 दकेन शमंगतः ४८ चतुर्भिः कारणैरेतैः पुनराधानमर्हति पितृमेधे बुद्धीष्टायां यथास्त
 रस्तृतीषु च ४९ एतैरववहेद्भिन्नप्रत्यक्षमनसा विना अनो विना समाचूढः शमया प्रासा
 स्य रं यदि ५० लौकिकेन समो होयो न दीतत्र प्रदर्शनात् नदी सत्रं सारस्वतं सत्रं प्रा
 दूर परैस्तथा दीपैः कोपावकः प्रशमे यदि ५१ बर्वाणां चैव होमानां विधिं निरुनयो य
 दि ब्राह्मणो पूर्वकाले तु पुनराधानमर्हति ५२ सीमांतं तु गतौ स्यात्सीमां दंपती स्तुके स
 ति पत्नी वा यदि वा स्वामी आग्निना शस्तथाष्टतिः ५३ ज्येष्ठाश्चैतरे बद्धसार्थं स्थश्च अति चारे
 णाकृति पुनराधानं तदा प्रोक्तं कनिष्ठा सहयोगतः ५४ यदि स्वामी गृहे तिष्ठन् पंक्
 व्यवि समागते स्वयं होमं तदा प्रोक्ता इतीदं श्रुतिबोदितं ५५ स्वयं होमे फलं दृष्टं

दन्त्येनैव जायते तस्मात्पूर्वस्वयं होमो यजमाने चनापदि ५६ पर्वेष्वेव स्वयं होमो कृत्वा
 चैवाग्निमांदिजः सर्वदा एव होमस्य कृत्वा यत्कलमाप्नुयात् ५७ अनापतौ संनिधाने चैन
 कुर्मो होमं तु पर्वणि वृथे जायते द्विं प्रायश्चित्तीकरोते सुतः ५८ एतस्मात्कारणाद्भिन्नः
 स्वयं होमस्तु पर्वणि नियमेनैव कर्मविंश्रुषीणां चैव शासनं ५९ प्रायश्चित्तमकृत्वा तु
 वागौष्ठां काले विधीयते नित्येष्टिमाग्निहोमं च भारद्वाजीयभाष्यतः ६० यदा पत्नी प्रसूता
 स्याद्बुधवापिरजस्वका प्रवसन्निमाचिप्रसूताग्निः सञ्च्यते ६१ एकपत्नी भवेद्यत्र
 प्रायश्चित्ते रक्षिता प्रसूता वा रजोदृष्टान् ब्रजेदग्निमांदिजः ६२ स्तुतकै विद्यमानं चैव
 मियदि स्मरि ब्रजेत् अनाधिकारिणी पत्नी बद्धिस्तत्र प्रनश्यति ६३ अकृतेष्वग्रयणे
 चोभेन विनं चैव भोजयेत् पुनराधानं तदा कृत्वा पश्चादाग्रयणं यजेत् ६४ शाकलाग्रय
 णे युक्ता अयुतेष्वग्रयणं चरेत् पुनराधानं तदा कार्यं होमं शेषं भोजयेत् ६५ चंद्रस्यैव

हे वैवभक्ष्यं भक्ष्यंति क्रुत्विजः मोहादपि न भक्ष्यं चेत्तय ह्यसिद्धिर्न जायते ६० तस्मा
६० द्रक्ष्यं प्रवृत्तं यं यजमानस्तु क्रुत्विजः नृणांतिरिक्तं नखाद्ये द्वितीयां श्रुतिं बोधितं ६०
वचने च हविः प्राश्य ब्रेष्ठो राहो भवेद्भुदि भुक्का च मय तथा भिक्षुर्निर्ग राहो गृहे
गृहे ६० स्पृष्टो गिर्ये द्विचंडा कैः शुनाभूद्रेण वा पुनः कर्तव्यं पुनराधाने मरणी पूर्व
एव च ७० अरणी तु यदानेष्टेष्टाग्निदाहादिभूषिते वैश्वानरस्तदानो चेद्दृष्ट्या दीप्तिषु
नराहस्येत् ७१ नाग्नि कार्यस्य वैलायां यव संते वपर्वणिः न विन विमि तेन क्री
डाद्यर्थे तदा बुधः ७२ अग्नेः शुक्रपद्मां कार्ये न गच्छत्यव संधिषु अग्निहोत्रगृहे य
स्मान्न त्रतीर्थे सदैव हि ७३ अग्नेरुपद्रवे चैव

६०